

майже не залишала місця для особистого життя студента. Вірогідно, це можна пов'язати ще з часами Петра Могили, який визначав не лише те, що учні мали робити, а й те, про що думати. Характерним під цим кутом зору є один з листів ректора Києво-Могилянської академії Самуїла Миславського. Обговорюючи інструкцію 1764 р., він писав до кафедрального писаря щодо пункту, де йшлося про стосунки між студентами та викладачами: слід якомога швидше це затвердити, «чтобъ страхъ былъ мѣжду учѣниками»¹⁰³. За спостереженням Дмитра Вишневецького, виховна система Академії трималася «на розгі», яку застосовували не лише для покарання за проступок, а і як засіб застерегти інших від поганих учинків¹⁰⁴. Таким і справді був найкоротший шлях до мети, поставленої о. ректором Самуїлом.

Oksana Zadorozhna

THE DAY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY STUDENT

By the article is being considered the issues of time regulation of Kyiv-Mohyla Academy students. Having proceeded from the scantiness of the sources, the author tried to find the "joint points" for the whole period of the school existence having for an object to distinguish more or less established tradition in the process of its ordering for the various types of occupations.

Світлана Кагамлик

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МОГИЛЯНЦІВ У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ (XVIII ст.)

У статті досліджується формування у Києво-Печерській лаврі інтелектуального середовища із вихованців Києво-Могилянської академії та різновиди їх діяльності у монастирі. У цьому контексті простежується динаміка урядової політики щодо постригу могилянців, умови і особливості вступу вихованців Академії в Києво-Печерську лавру, а також моделюються їхні послухницькі обов'язки, ієрархічне зростання, інтелектуальний потенціал.

Загальновідомо, що всі культурно-освітні досягнення в Україні ранньомодерного часу творилися силами вихованців Києво-Могилянської академії і переважно тією їх частиною, яка належала до так званого

¹⁰³ НБУ ІР.— Ф. 2, спр. 6372.— Арк. 1.

¹⁰⁴ Вишевский Д. Из быта студентов старой Киевской академии.— С. 187 і далі.

ученого чернецтва. Проте низка питань — як формувалися їхні погляди й освітні та світоглядні пріоритети, як загалом, умовно кажучи, діяв механізм виростання із могилянців духовної інтелектуальної еліти — досі не дочекалася комплексного аналізу. Адже після здобуття певного рівня освіти в Академії (повного — з богослов'ям включно чи неповного — по риторичу або філософію) певна частина її вихованців поступала в той чи інший монастир і проходила відповідні ступені чернечого життя — від послушання до постригу та висвяти в черговий сан, а потім реалізовувала себе в церковній чи церковно-освітній сферах. Відповідно, у кожному з монастирів формувалося своє інтелектуальне середовище із вихованців Києво-Могилянської академії¹, і це яскраво демонструє приклад найбільшого та найавторитетнішого українського монастиря — Києво-Печерської лаври. У контексті дослідження цього питання важливо визначити динаміку урядової політики щодо постригу могилянців, умови та особливості їх вступу до Києво-Печерської лаври і процедуру чернечого постригу, дати порівняльну статистику чернечого складу з академічною освітою і без неї, а також певним чином змодельувати їхні послушницькі обов'язки, ієрархічне зростання, інтелектуальний потенціал.

На початку XVIII ст. до Києво-Печерської лаври «в надєжду монашества» прагнули потрапити десятки київських студентів. Такий потяг можна пояснити, по-перше, тим, що на той час прийняття чернечого сану було найбільш дієвим способом зробити кар'єру, а по-друге, Печерський монастир приваблював студентів як багатолюдна і найкраще забезпечена обитель, відома своєю давньою славою. Врешті, по-третє, саме тут, при друкарні та багатій бібліотеці, вихованці КМА могли виконувати такі послушання, які найкраще відповідали їхньому освітньому та культурному рівню (проповідництво, написання, переклад і редагування книг тощо).

Зі свого боку, печерські архимандрити були зацікавлені в київських академістах, адже у XVIII ст. потреба в освічених людях гостро зросла через нові умови роботи друкарні, які вимагали спеціальних коректорів для уніфікації лаврських видань з московськими та інших робіт. Для них було легше отримати і дозвіл на чернечий постриг. Згідно з неповними даними, за архимандрита Йоаникія Сенютовича (1715–1729) чернечий постриг у Лаврі прийняло не менше 23 вихованців Академії, за Іларіона Негребецького (1737–1740) — не менше 7, за Тимофія Шербацького (1740–1747) — не менше 10, за Луки Білоусовича (1752–1761) — не менше 30.

Урядова політика щодо постригу могилянців у київські монастирі

Чернечий постриг вихованців КМА у монастирях, у тому числі й Києво-Печерській лаврі, мав відповідну законодавчу базу, тобто

¹ Тут маю на увазі зосередження в монастирі осіб з могилянською освітою, пов'язаних спільністю інтересів.

грунтувався на певних урядових та синодальних розпорядженнях. Загальні умови фіксувалися ще в Духовному Регламенті, де, зокрема, зазначалося: «не принимать в монахи ниже 30 лет; воина без увольнения от власти; мужа, жену живу имѣющаго; крестьянина без отпускного письма помещика». Окремий пункт застерігав монастирську адміністрацію:

Смотрѣть прилѣжно о приходящем в монахи, не обязан ли он долгами, не бѣгает ли от суда за воровство, нѣтъ ли за ним Дѣла Государева, и сим подобная, не принимает в монахи из иной Епархіи приходящаго и людем честным неизвѣстнаго...

Крім того, обов'язковим вважався «трилѣтній иску́с» — випробувальний термін, щодо якого в Духовному Регламенті зазначалося:

А когда явится таковій, которому ни едино от сих вышеписанныхъ оберегательствъ препинает к чину монашескому, то такого принять и дать его чесному и трезвенному старцу в сожитіе и наблюдение, проходить же ему и общая монастирская послушанія, и тако пребыти в монастир три лѣта неизходно... в кротости и трезвости, на всяк год по четирижди исповѣдаться и приобщаться Святым Тайнам, и когда об нем от настоятеля купнодуховным его отцем и старцем, у которого под началом бил доселѣ, засвидѣтелствовано будет, что он нелестно желает монашества, и что кроток, смирен и терпелив, послушан и трезв, три лѣта пребив в монастирѣ, и сіе на писмѣ дать в свидѣтельство и записать, и тогда его постричь...²

Такі норми ускладнювали постриг у монастир і обмежували кількість монахів у ньому. Проте для українських монастирів іноді робилися певні поступки, які, передусім, стосувалися найосвіченіших кандидатів на постриг — із київських студентів. Найнеприйнятнішими умовами для них були віковий ценз і трирічне випробування. З цього приводу часто велося листування між Синодом і київськими архієреями, і його наслідком стала низка урядових наказів, які окремо регламентували умови постригу в монастирі київських студентів. Вже 1722 р. Київський архієпископ Варлаам Ванатович уточнював, як чинити з ними:

И ежели в Кіевской епархіи приходяшіе с Польши из малороссійскихъ людей или в Кіевѣ учашіеся студенты и прочіе подобные люди, не имущіе 30-лѣтняго возраста и не могущіе выдержати себе в указномъ трилѣтнемъ искушеніи, возжелаютъ себѣ в монашество скорого постриженія, а лишитися ихъ будетъ нужда, и съ таковыми что подобаеъ чинить?...

Синод у відповідь на запит архієрея підтвердив: треба «поступать по Духовному Регламенту неотмѣнно», відступаючи від нього тільки у виняткових випадках — «ежели когда случится отменная весьма от прочихъ персона, трилѣтнаго искушенія не терпящая, которая въ какой нужнѣйшей потребѣ зѣло удобна будетъ, тогда объявить о томъ Св. Синоду доношеніемъ обстоятельно и ожидать на то синодальной резолюціи»³.

² Центральний державний історичний архів України [далі — ЦДІАК].— Ф. 128, оп.1 черн., спр. 4. — Арк. 150–151.

³ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Под ред. Н. И. Петрова.— К., 1904 [далі — АДКА]. — Отд. II, т.1, ч.1. — С. 99.

Проте імператорським указом від 28 січня 1723 р. постриг було зовсім заборонено («дабы отнынѣ впредь отнюдь никого не постригать») і велено надсилати до Синоду донесення про число вибулих ченців. Київський архієпископ знову звернувся до Синоду, вказуючи, що в Києві не можна не постригати в ченці, тому що у них є велика потреба, особливо в освічених, при цьому застерігав, що не буде повідомляти про вибулих ченців. Внаслідок цього звернення Синод наступного року звелів зібрати детальні іменні відомості про київських студентів, які бажають постригу — «о их неподозрительном житиі, и о количествѣ лѣтъ, и кто каковаго ученія, и как в коем ученіи силен, и может ли искусно школы учить и слово Божіе проповѣдывать», аби вчинити відповідну резолюцію⁴.

Після 1724 р. відбулася певна зміна політики щодо чернецтва, оскільки урядові кола Російської імперії добре усвідомлювали постійну потребу в церковних і культурно-освітніх кадрах для зміцнення та розбудови держави. Було розроблено спеціальний проект влаштування в Санкт-Петербурзі й Москві двох семінарій, випускники яких мали вчителювати тут до 30-річного віку, а тих, хто після цього прийме чернечий постриг, належало висвячувати на єпископів і архімандритів та ставити ректорами семінарій. Тому, коли Київський архієрей Варлаам Ванатович звернувся за дозволом постригти в чернцтво 14 студентів богослов'я і філософії без трирічного терміну і зарахувати їм у цей термін 12-річне навчання в Академії, Синод 1 березня 1724 р. дав такий дозвіл⁵.

Цей конкретний випадок у Гетьманщині розцінили як дозвіл постригати всіх студентів без 3-річного терміну, що викликало новий указ від 29 жовтня 1733 р., уже за царювання Анни Іоанівни, який забороняв такий постриг як невідповідний Духовному Регламенту і ставив нову умову:

Обрѣтающихся в епархіях при школах студентов без трилѣтнаго по духовному регламенту искушенія в монашество не постригаютъ, а кто из студентов пожелает монашества, таковым в школах имѣющихся учеников учить по обикновению три года без постриженія, и то ученіе вмѣнить им в надлежащее трилѣтнее к постриженію искушеніе ...и не менѣи тридесятилѣтняго возраста и других никаких к препятію виновних причин не покажется, таковых монашескаго чина сподоблять...⁶

Проте 1739 р. Синод зробив полегшення для студентів, які бажають постригу, скоротивши їм чернечу випробу до 6 місяців; цей указ підтверджено й у 1741 р., щоправда, з вимогою свідчень «о благословенном и добропорядочном оных в міръ житіи» від кількох авторитетних насельників монастиря⁷.

⁴ АДКА. — Отд. II, т.1, ч.1. — С. 100—101.

⁵ Там само. — С. 101.

⁶ Там само. — С. 102—103.

⁷ Там само. — С. 153 зв.—154, 106—107; ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 4.— Арк. 153 зв., 154 зв.

За імператриці Єлизавети, правління якої було загалом найсприятливішим для українського чернецтва, умови постригу ще більше послабилися: указ 1749 р. дозволяв постриг єпархіальним архієреям, а Києво-Печерській лаврі – її архімандриту, без дозволу Синоду, належало тільки подавати щороку іменні реєстри пострижених. Був зменшений і віковий ценз – досягненням 17-річного віку. Попередні обмежувальні укази Анни Іоанівни щодо випробу студентів втратили силу, а трирічний термін залишався тільки для кандидатів без відповідної освіти⁸.

Всі ці укази поширювалися і на ставропігійну Києво-Печерську лавру, хоча разом з тим Синод давав окремі розпорядження, які стосувалися власне її. Зокрема, на прохання керівництва монастиря Синод 20 вересня 1738 р. видав указ:

За обстоющую в Киевопечерской Лаврѣ и в приписных монастырях в клиросных монахах и в приписных майстерових людех нужду желающих монашества из малороссіян кромѣ старшины и козаков, и их дѣтей і владѣлческих людей, а с позволения войсковой Генеральной Канцеляріи и владѣлцов, и увольненія писменного і из оных чинов, которые ученые и к службѣ церковной и монастырским необходимым нуждам быть годныя, в тѣ монастырѣ принимать и постригать позволить, и чтоб в оной Лаврѣ ис приписными монастырями для показанных в приложенном к прошенію регестрѣ резонов, всегда шестьсот человек монахов было...⁹

Процедура чернечого постригу вихованців Академії в Києво-Печерській лаврі

Необхідними умовами постригу могилянців у Києво-Печерській лаврі, як і в інших київських монастирях, були відсутність боргів та будь-яких підозр, що мав засвідчити один із лаврських ченців зі стажем, а також (це стосувалося лише київських академістів) атестат про здобуту освіти¹⁰ за підписом префекта і характеристика (у деяких випадках) могилянського начальства щодо навчання та поведінки кандидата на постриг. Нетиповим, наприклад, є атестат, виданий Тимофію Александровичу, який закінчив повний курс навчання з богослов'ям включно, підписаний особисто ректором Сильвестром Кулябкою. Атестат великий за змістом і детально вказує на здібності Александровича і його готовність до викладання риторики та інших наук¹¹.

⁸ АДКА. – Отд. II, т.1, ч.1. – С. 107–108.

⁹ ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 1 черн., спр. 4. – Арк. 153–153 зв.

¹⁰ Атестати, що їх отримували вихованці Могилянської академії, як правило, не містили точних і детальних даних щодо поведінки та успіхів у вивченні наук, але обов'язково засвідчували факт складання присяги на вірність імператору чи імператриці. Фактично вони мали значення свідчення, яке вказувало на освітній ценз студента (який академічний курс він закінчив) і додавалося до інших документів. Академічні атестати видавалися не лише тим студентам, які закінчили повний курс навчання, а й усім вихованцям, що пройшли класи риторики, філософії і богослов'я, оскільки на ті часи закінчення курсу риторики було достатнім для отримання священства чи посади вчителя у неповних духовних семінаріях. Видавали і підписували атестати, як правило, префекти Академії, засвідчуючи їх академічними печатками із зображенням Благовіщення Пресвятої Богородиці.

¹¹ АДКА. – Отд. II, т.1, ч.1. – С. 309–310.

Печерський архімандрит, як і настоятелі решти київських монастирів, іноді окремо звертався до Синоду за дозволом на постриг. Так, у «доношеніи» від 5 червня 1726 р. Йоаникій Сенютович вказував, що «літерати», які перебувають у Лаврі на послушенстві (Василь Григорович, Микола Розборський, Михайло Славенкович і Василь Старжицький), «по свѣдетельству жития неподозрительного, в проповѣди слова Божия и до училищ школных могут быть способные, возрастом же с небольшим лѣтъ по 30, непрестано просят на желаніе святое резолюціи»¹².

Звертаючись до печерських архімандритів з проханням прийняти в монастир, київські академісти, окрім даних про себе, вказували мотивацію постригу. Зокрема, Семен Юницький, представляючи 29 серпня 1748 р. «покорнѣйшее доношеніе», зазначав: «Імѣю я нижайшій іскреннее желаніе в святой Киевопечерской Лаврѣ чин монашескій посприяти». Іван Лятошевич, який по закінченні навчання викладав до 1748 р. у Тверській семінарії, повернувшись до Києва, звернувся до архімандрита Іларіона Негребецького, вказуючи, що «возымѣл желаніе крайное чин принять монашескій»¹³. Збереглося також «доношеніе» майбутнього архімандрита Зосими Валькевича з проханням про вступ до монастиря, оскільки він має бажання «в святой Киевопечерской Лаврѣ по моему верноусердному давнему желанію удостоитися святаго монашескаго чина»¹⁴.

Існували певні особливості у прийнятті чернечого постригу для вихідців з деяких соціальних верств, зокрема козацьких синів, які, згідно з указом Синоду 1734 р., мали представити дозвіл полкової старшини або Генеральної військової канцелярії. Цього правила дотримувалися: наприклад, брати Тимофій та Яків (у чернецтві Тит і Юст) Русичевські, які для прийняття постригу в 1738 р. звернулися до Прилуцького полковника Гната Галагана, і той підтвердив, що вони «с малых лет в Киевских школах учившиеся, желают в обители Киевопечерской по своему обещанию монашество восприять», для чого полковник не бачить жодних перешкод¹⁵.

Обмеження у прийнятті постригу стосувалися і «польських вихідців» — мешканців підвладних Речі Посполитій українських земель, яких, згідно з указом 20 вересня 1738 р., дозволено було приймати в київські монастирі. До них ставилися з певною обережністю (особливо до тих, хто постригався та висвячувався в уніатських монастирях): вони мали зректися унії, скласти присягу і їх заново постригали в мантию.

Існували випадки, коли постриг здійснювався поза межами Лаври, але із зазначенням, що на ім'я печерської братії. Так, єпископ Рязанський і Муромський Димитрій у серпні 1755 р. повідомляв

¹² ЦДІАК України.— Ф. 128, оп. 1 черн., спр. 3.— Арк. 12.

¹³ Там само.— Спр. 16.— Арк. 1, 18.

¹⁴ Там само.— Оп. 2 черн., спр. 53.— Арк. 1.

¹⁵ Там само.— Оп. 1 черн., спр. 4.— Арк. 11 зв.— 12.

архімандрита Луку Білоусовича, що український студент Іван Люблінський бажає бути у нього монахом «на имя чудотворныя Свѣтыя Киевопечерскія Лавры»¹⁶.

Згідно з імператорським указом 1749 р., Лавра, як і решта українських монастирів, почала щороку надсилати до Синоду іменні реєстри пострижених у ченці. Вони склалися за спеціальною схемою у вигляді таблиць, колонки яких мали такі рубрики: «имена» («мирское» та «монашеское»), «прозваніе», «мѣсто родительства», «время рожденія», «с каковых родителей и какова чина до монашества», «искусство книжное». Саме інформація останньої колонки, де вказувався освітній ценз кандидата (наприклад, «учился русскому и латинскому языку») та його здібності до проповідництва, дає можливість виявити могилянців у Лаврі, а внаслідок зіставлення цих даних з інформацією Миколи Петрова за «Актами й документами» — доповнити та уточнити їх біографічні дані.

Аналіз згаданих іменних реєстрів показано у таблиці (див. додаток), де подано зведені дані про постриг вихованців КМА у Лаврі за 1749–1783 роки.

Щодо попередніх років, то відомо, що в період між 1721–1749 рр. тут прийняло чернечий постриг близько 76 академістів¹⁷. Зокрема, тільки в 1735 р. у монастирі перебувало не менше 25 духовних осіб з академічною освітою — 24 ієромонахи та ієродиякон. Проте загалом число могилянців було відносно невелике порівняно з усім чернечим складом печерської братії. Так, станом на 1737 р. штат Лаври з приписними монастирями охоплював 368 осіб, 1745 р. — 362, 1755 р. — 405, 1756 р. — 371, 1762 р. — 368¹⁸. Для порівняння з рештою київських обителей наведемо такі дані: у 1739 р. число так званих «учительних монахів» на українських теренах розподілялося так: в Чернігівській єпархії — 31, у Белгородській — 13, в Переяславській не було зовсім, зате в Київській — 59, причому 22 з-поміж них у Лаврі¹⁹. Як бачимо, саме тут зосереджувалося найбільше вихованців Академії. Тож не даремно в донесенні Київського митрополита Гавриїла Кременецького Синоду від 29 серпня 1773 р. зазначалося, що «выходящими из Академіи учеными людьми все монастыри, а вѣще всѣх Киево-Печерская лавра пользуется и довольствуется в книжных послушаніях и тем прославляется»²⁰.

¹⁶ ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1955. — Арк. 55.

¹⁷ Полный православный богословский энциклопедический словарь. Вып. 1 (Бесплатное приложение к журналу «Русский паломник» за 1912 год). — Ст. 1337.

¹⁸ ЦДІАК України. — Ф. 126, оп. 1 черн., спр. 2. — Арк. 20–25 (підрахунки авторські).

¹⁹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. — К., 1998. — Т. 3. — С. 155.

²⁰ АДКА. — Отд. II, т. 4. — С. 159.

Послушницькі обов'язки могилянців у Києво-Печерській лаврі

Шляхи вихованців Академії до Лаври були різними: одні потрапляли в монастир прямо зі шкільної лави, інші — через деякий час після закінчення навчання. Були випадки, коли студенти під час освітніх мандрівок приймали чернецтво в інших обителях, а потім з різних причин і обставин приходили до Печерського монастиря, де виконували різні послушання. Серед таких були, наприклад, Мелетій Синдоровський, пострижений у Почаївському монастирі і висвячений на ієродиякона Луцьким уніатським єпископом Йосифом Виговським; Митрофан Косач, який отримав постриг у Заворівському монастирі, а 1728 р. був висвячений на ієродиякона Холмським уніатським єпископом Йосипом Левицьким; а також Йосиф Загоровський, рукопокладений на ієродиякона та ієромонаха Львівським уніатським митрополитом Афанасієм Шептицьким, та ін.

Після прийняття чернечого постригу і висвяти в черговий сан на вихованців Академії в Лаврі покладалися послушницькі обов'язки різного рівня. Так, Ієронім Ковпецький, прийнявши 1717 р. постриг, став у 1720 р. ієродияконом, пізніше був блюстителем Ближніх печер; Йоакимф Максимович служив у 1748 р. намісником Троїцького больницького монастиря, а Іларіон Федорович — у 1732 р. духівником. Печерською друкарнею керували Варлаам Голенковський (1714 р.), Іларіон Негребецький (1722–1734 рр.), Веніамін Фальковський (1734 р.), Самуїл Ропчановський (1750–1764 рр.). Ієрархічне зростання могилянців фіксують, серед іншого, відомості особового складу Лаври. Зокрема, в одній із них, 1735 р., значилося: «Іакинф Максимович палатной», «Силвестр Кулябка учитель філософії», «Гервасій Савицький городничий у Василковѣ», «Наркис Розборскій в Омбышѣ», «Иоаникій Бугаевскій конюшій», «Варнава Старжицький учитель реторики», «Гедеон при переводе книг в Москвѣ», «Митрофан Косач в Псковѣ» школи учит»²¹.

Вихованці Академії часто отримували призначення в приписні до Лаври монастирі, розташовані як на території Гетьманщини, так і Речі Посполитої та Росії. Так, ігуменами в Дятловицькому монастирі (сучасна Білорусь), що входив до так званої «закордонної» групи монастирів Київської єпархії, були Геннадій Васенський, Варнава Старжицький, Гедеон Онискевич і Полікарп Кульчицький, у Зміївському — Іларіон Негребецький, Мартин Лобач, Гавриїл Краснопольський та Михайл Ядрило, в Синянському — Ігнатій Копцевич і Феодосій Почека. Намісниками (ігуменами) Новопечерського Свенського монастиря значилися Філофей Лещинський і Геннадій Васенський та ін.

Окремі лаврські ченці з вихованців Академії протягом багатьох років виконували важливі доручення іншого плану, як, наприклад, Софроній Терनावіот. Син бунчукового товариша з Києва, він викону-

²¹ ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 черн., спр. 2. — Арк. 20–22.

вав обов'язки «стряпчего» і довіреного в справах Лаврської друкарні, у зв'язку з чим неодноразово виїздив до Москви і Петербурга, був добре відомий у вищих світських і церковних колах. Саме завдяки йому Лавра змогла у середині XVIII ст. відстояти монополію свого друку в суперечці з Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким²².

Лаврські ченці з академічною освітою найкраще відповідали вимогам Синоду, який шукав учителів для викладання і проповідництва в навчальних закладах Росії, що активно запроваджувалися упродовж XVIII століття. Інформацію щодо таких осіб, які за рішеннями Синоду перебували поза межами Лаври, містять спеціальні реєстри вибулих. Так, знаємо, що Митрофан Косач 8 лютого 1733 р. «к Варлааму, архієпископу Псковскому, для обучения детей латинского языка отъехал», Антоній Кувечинський 23 лютого 1733 р. – в Московську слов'яно-греко-латинську академію²³, в реєстрі за 1739 р. зазначено, що «ієродіакон Иоасаф по указу Синода в Санктпѣтербурх отправлен», «ієродіакон Арсеній Піонтницькій по указу послан в Смоленск в тамошніе латинскіе школы учителем», «ієродіакон Самуил Рубчановскій по указу в Московскую славено-латинскую Академію послан»²⁴. У відомостях зазначалося також, коли ті чи ті особи поверталися в рідний монастир на обітницю. Так, з відомості за 1746 р. дізнаємося, що того року повернулися у Лавру архімандрит Тобольського Знаменського монастиря Геннадій Комаровський та архімандрит ставропігійального Хрестовоздвиженського Бізюківського монастиря (поблизу м. Дорогобужа Смоленської єпархії) Артемій Бродакевич, з Московської слов'яно-греко-латинської академії – Ананія Мокрицький, з Олександро-Невського монастиря – ієромонах Герман, з Тверської семінарії – ієродіакон Спиридон Лятошевич; 1747 р. повернулися в Лавру Геласій Маляховський зі Смоленської академії і Порфирій Падуновський з Тверської семінарії²⁵.

Крім згаданих послушенств у Лаврі та за її межами, вихованці КМА з середовища лаврського чернецтва посідали різні шаблі в ієрархії Російської Православної Церкви, викладали в навчальних закладах України, Росії, країн Центральної і Південної Європи, були представниками Церкви за кордоном як посольські священики та ієромонахи; частина несла духовну службу в армії і флоті як обер-ієромонахи, зокрема, Пафнутій Биковський, Йоакимф Дарєвський, Сильвестр Юницький, Митрофан Косач та ін. Головним військовим священиком в армію генерала П. О. Рум'янцева в 1768 р. було відправ-

²² Детальніше див.: ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1867, 1955, 2020; оп. 1 друк., спр. 28, 150; *Титов Ф. И.* К истории Киевской духовной академии в XVII–XVIII вв. Кн. 3: Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре в связи с биографией Софрония Тернавита // Труды Киевской духовной академии. – 1911, № 6. – С. 229–256; № 12. – С. 588–620.

²³ ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 1 черн., спр. 4. – Арк. 81.

²⁴ Там само. – Спр. 2. – Арк. 58–58 зв.

²⁵ Там само. – Арк. 205, 215.

лено лаврського ієромонаха Іларіона Рогалевського — «укреплять в мужествѣ и добродетелях воинство»²⁶.

Показово, що більшість вихованців Академії, які були канонізовані за подвижництво та просвітницьку й місіонерську діяльність, вийшло з братії Києво-Печерської лаври: Йоан Максимович, Інокентій Кульчицький, Димитрій Ростовський (Туптало), Філофей Лещинський, Феодосій Углицький, Павло Конюсевич.

Читацькі інтереси печерських могилянців

У контексті дослідження середовища вихованців КМА в Києво-Печерській лаврі важливо визначити їх інтелектуальний рівень, зокрема — через фіксацію кола читацьких інтересів. Таку інформацію подають різні джерела: дарчі Лаврській бібліотеці, екслібриси на книгах печерського друку, заповіти лаврських ченців, описи їхнього майна тощо.

Щодо дарчих написів на книгах і рукописах, які відклалися в зібранні Києво-Печерської лаври, то одним з прикладів може послужити рукописний «Хрисмологіон» з поміткою: «...высокопреп(одо)бнѣйшій г(оспо)д(и)н о(те)ц Архімандрит Геннадій приложил до книг Бібліотеки Кісво-печерскія Лаври»²⁷. Підпис того ж Геннадія Комаровського є також на творах Св. Кирила, архієпископа Єрусалимського, та на інших рукописних книгах Лаврської бібліотеки²⁸. Слов'янський переклад латиномовного твору Феодора Студита, зроблений митрополитом Тобольським і Сибірським Антонієм Стаховським, передав у Лавру з дарчим автографом його наступник на митрополичій кафедрі Філофей Лещинський, у схемі Феодор²⁹. На рукописному Псалтірі початку XVIII ст. можна прочитати скрепу: «Сію псалтир надал в бібліотеку Києвопечерскія Лаври перводіакон Феофилакт Слоницкій. 1770 года сентября... дня»³⁰; те саме — на іншій пам'ятці XVIII ст.: «Сію книгу с. І. Лѣствичника записаль во вѣчній даръ пуст(ын)но Китаевской церквѣ пр(е)п(одо)бнаго Сергія чудотворца на общую всѣхъ чтущихъ ползу пречестнѣйшій ієромонахъ о(те)цъ Евсевій К., Печерской обители ключник»³¹. Власницькі записи є і на деяких стародруках: так, Апостол 1695 р. містить напис середини XVIII ст. про належність примірника Переяславському єпископу Арсенію Берлу³².

Читацьке середовище печерських могилянців (як тих, що мешкали в монастирі, так і тих, хто виконував послухання за викликом Синоду в інших духовних осередках Російської імперії) яскраво характеризують їхні духовніці та описи майна, у тому числі книжкових

²⁶ ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 заг., спр. 260. — Арк. 4.

²⁷ НБУ ІР. — Ф. 306, № 196.

²⁸ Там само. — № 221, 277.

²⁹ Там само. — № 222, 223.

³⁰ Там само. — № 1.

³¹ Там само. — № 240.

³² ЦДІАК України. — Ф. 739, оп. 1, спр. 85.

зібрань. Так, у реєстрі майна архімандрита Луки Білоусовича значилося 56 рукописних і друкованих книг (38 назв), з них 7 печерського друку, 7 — московського, 15 — петербурзького, 4 — видані латинського і німецькою мовами³³. По смерті Порфирія Палуновського, соборного старця Лаври й ігумена Зміївського Преображенського монастиря, залишилося понад 50 книг, з них 20 — латинських³⁴. У зібранні ієромонаха Ігнатія Копцевича налічувалося 20 книг, зокрема, Євангеліє печерського друку, Октоїх, Полуустав, «Камень віри» та ін., у тому числі 5 книг по-польськи і по-латині³⁵. Серед речей, які залишилися по смерті ієромонаха Йосифа Загоровського, була 21 книга (Псалтир, Акафіст, Новий Завіт та ін.): частина з них стала власністю Голосіївського монастиря, а решта перейшла в спадок племінникам Загоровського³⁶. Ієромонах Саватій Ісаєвич залишив такі книги: рукописний курс риторики за 1711 р., філософія 1725 р. могильовського друку, латиномовні проповіді Феофана Прокоповича 1747 і 1748 рр., «Альвар латинский и польский печатный» (б/р), «Начало христианского учения» (б/р) та інші — всього 9 назв³⁷. Соборний ієромонах Гедеон Каменський, племінник архієпископа Московського і Калузького Амвросія Зертис-Каменського, залишив по собі бібліотеку з 33 рукописних і друкованих книг³⁸. У приватному зібранні ігумена Дятловицького, згодом Новопечерського Свенського монастиря Інокентія Ждановича значилися Євхологон, Служебник і Требник «на латинском и греческом диалектѣ» (з поміткою бібліотеки Києво-Печерської лаври), збірка гомілій польською мовою «Казания послѣ недели» (в двох примірниках) і «Скарга»: перед смертю заповів їх Лаврській бібліотечі. Як свідчив печерський ієромонах Антоній, цими книгами ігумен Інокентій користувався ще під час перебування в Дятловичах³⁹. Згідно з духівницею архімандрита Батуринського Крупицького Миколаївського монастиря Варсонофія Пальмовського, його 17 книг (у тому числі 2 французькою мовою) було передано братові — колишньому архімандриту Новгородсіверського Спасо-Преображенського монастиря Євстафію Пальмовському⁴⁰.

Як видно зі сказаного, у книжкових зібраннях переважали праці давньослов'янською мовою — переважно богослужбові, проте чималий відсоток становили і польські та латинські видання, а також книги грецькою та французькою. Особливо великі бібліотеки належали керівникам Печерської друкарні та особам, які були причетні до книговидання, а також архієреям з лаврської братії. Так, у бібліотечі Юстина Звіряки, що був начальником друкарні, значилося 64

³³ Российский государственный исторический архив. — Ф. 796, оп. 42, д. 132. — Л. 10 об.—11.

³⁴ ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 1095. — Арк. 19–25.

³⁵ Там само. — Оп. 2 черн., спр. 24. — Арк. 1–4.

³⁶ Там само. — Оп. 1 загальночерн., спр. 1131.

³⁷ Там само. — Спр. 1146. — Арк. 3–3 зв.

³⁸ Там само. — Спр. 1219. — Арк. 7–8.

³⁹ Там само. — Спр. 1063.

⁴⁰ Там само. — Спр. 102. — Арк. 1–183.

книги, з них 2 грецькі. Кількість книг іншого керівника Печерської друкарні, Веніаміна Фальковського, була такою значною, що після його смерті (†1750) створили комісію у складі Гликерія Зорковського, Іраклія Лятошевича та Якова Русичевського для опису речей та книг покійного. З-поміж 192 примірників зібрання 129 були латинськими і 63 слов'янськими (7 рукописних, 10 печерського друку, 3 львівського, 4 петербурзького, 10 московського, 2 Могильовської друкарні, 2 Віленської, одна «на греческом диалекте», одна латино-грецька і одна греко-слов'янська)⁴¹. В осіб високого церковного рангу переважали, як правило, іншомовні книги західного походження. Так, ігумен Київського Пустинно-Миколаївського монастиря Христофор Чарнуцький ще за життя передав Лаврі частину своєї бібліотеки – 119 друкованих книг (з них 7 давньослов'янською мовою і 112 – польською та латиною) і 51 рукописну⁴².

Наявність такої значної кількості польських і латинських книг у приватних книгозбірнях лаврських діячів свідчить, що українське духовенство гетьманщини залишалося й надалі тісно пов'язаним з культурою Речі Посполитої. Цьому сприяла й отримана в Києво-Могилянській академії освіта, де особлива увага надавалася латинській мові, навчання в західних колегіях та університетах і контакти з ними, можливість купувати потрібні книги за кордоном тощо. На думку Ігоря Шевченка, така культурна орієнтація зберігала силу до середини XVIII століття⁴³.

Вихованці Києво-Могилянської академії у складі Печерського культурно-освітнього гуртка

Інтелектуальний рівень лаврських ченців, вихованих Академією та духовними традиціями Києво-Печерської лаври, виразно засвідчується діяльністю Печерського культурно-освітнього гуртка, започаткованого ще Єлисеєм Плетенецьким. До його складу входили вихованці КМА кількох категорій: студенти, які поєднували навчання з монастирським послушенням «в надежде монашества»; особи, які по закінченні навчання приймали у Лаврі чернечий постриг і займалися науковою та видавничою діяльністю в монастирі, іноді поєднуючи її з ігуменством у приписаних до нього обителях; постриженці Лаври з могилянською освітою, котрі після духовного служіння в Росії поверталися в рідну обитель на спокій, дотримуючись чернечої обітниць. Могилянці цих кількох поколінь становили елітарну частину печерської братії, на яку керівництво Лаври покладало, згідно з указами Синоду, основні обов'язки щодо написання, перекладу і підготовки

⁴¹ ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 1095. – Арк. 7–11.

⁴² Там само. – Оп. 2 черн., спр. 3. – Арк. 6–8.

⁴³ Шевченко І. Польща в історії України // Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів, 2001. – С. 129.

книг до друку, а також проповідництво в монастирі та інших київських храмах і викладання в Києво-Могилянській академії.

Літературно-видавнича діяльність Лаври у XVIII ст. ускладнювалася новими вимогами та перепонами, що їх ставив Синод. Так, архімандрит Тимофій Щербацький у 1740 р. просив дозволу перевидати Києво-Печерський Патерик і Четьї-Мінеї, вказуючи на особливу потребу в них, і обговорював цю справу з лаврськими вченими – архімандритом «на покої» Йосифом Занкевичем, ієромонахами Варнавою Старжицьким і Арсенієм Піонтницьким, а також керівником друкарні Веніаміном Фальковським. Проте Синод зажадав переробити книги для повної уніфікації їх з виданнями російських друкарень, внаслідок чого процес підготовки до друку затягнувся на 20 років⁴⁴.

Діячі Печерського гуртка також виконували доручення російської світської і церковної влад – написання праць для місійних, проповідницьких та інших потреб. Зокрема, у 1741–1742 рр. колишній викладач Смоленської семінарії Арсеній Піонтницький та Варнава Старжицький, якого лаврська адміністрація після викладання у Київській академії призначила ігуменом приписного Дятловицького монастиря, а згодом начальником Китаївської пустині і екзаменатором, працювали над «Книжицей для основательнейшаго знанія калмикам християнского закона», що, очевидно, знадобилася для Калмицької духовної місії. До цієї роботи був залучений і колишній архімандрит Харківського Преображенського монастиря Йосиф Занкевич, що прибув у Лавру на спокій. Книга обсягом в 210 арк. була написана українською мовою і передана Синоду, який наступного, 1743 р., повернув її для перекладу на російську мову⁴⁵.

Надісланий 13 квітня 1743 р. Київському митрополиту Рафаїлу Заборовському й архімандриту Тимофію Щербацькому імператорський указ зобов'язував скласти «Книжицу о собственных всякого чина должностях...», де мало бути представлене:

Собрание с разных святых учителей проповеди как о главнейших догматах, так и наипаче о грехах и добродетелях и собственно о должностях всякаго чина с порядочним для лучшаго понятія объясненіем по класам или по званіям, как наипаче в котором званіи грехов ради бывають, и какія казни за оное уже и в видимом вѣщѣ по судбам Божіим последовали, и чету наипаче в будущем вѣщѣ повинны. Да для наставленія на ісповеди каюшимся, болящим, умирающим и на смерть ведомим...⁴⁶

⁴⁴ Докладніше див.: ЦДІАК України – Ф. 128, оп. 1 друк., спр. 38. – Арк. 1–75; спр. 53. – Арк. 1–60; Описание документов и дел, хранящихся в Архиве Св. Синода. Т. XX (1740). – № 587. – С. 627–661; Приложения. – С. 1006–1046; АДКА. – Отд. II, Т.1, Ч.1. – С. 267; Т. 2. – С. 155–164.

⁴⁵ Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т. XVII (1737). – № 121. – С. 253.

⁴⁶ Необхідність «душеполезных» книг була заявлена ще у «Духовному Регламенті», де зазначено, що «всеконечная нужда есть имѣти краткія и простымъ челоѣкомъ уразумительныя и ясныя книжицы...первую о главнѣйшихъ спасительныхъ догматахъ вѣры и о заповѣдехъ Божіихъ, вторую – о собственныхъ всякаго чина должностяхъ и третью, в которую собрать с разныхъ святыхъ учителей ясныя проповѣди... обаче могутъ во одной небольшой книжѣ все три вмѣститися». Проте питання про написання книг постало лише через 20 років, за прав-

Цю справу доручили архімандриту Києво-Софійського кафедрального монастиря Платонові Левицькому, надавши йому в допомогу найосвіченіших у Лаврі осіб – згаданих вище ієромонахів Варнаву Старжицького, Арсенія Піонтницького і архімандрита Йосифа Занкевича. В березні 1745 р. до них приєднався ректор Києво-Могилянської академії Сильвестр Кулябка, який надалі очолив роботу групи. Найбільшу її частину виконав Арсеній Піонтницький, підготувавши 12 розділів, де йшлося, згідно з його звітом:

О должностях Правительствующаго Сената, военачальников, градоначальников в разном классе состоящих, граждан, купцев, докторова, *лекарей*, аптекаров, златарей и прочих художников, секретарей, писарей, протоколистов, доношников... и свидетелей...

Продуктивно попрацював також Варнава Старжицький, який у семи розділах описував особливості духовних чинів – священиків, дияконів, церковного кліру, проповідників, шкільних учителів, духівників, а також чернечого стану – «начальствующих и подначальных». У липні 1746 р. Лавра повідомила митрополита про закінчення роботи, зазначивши, що перші сім частин написав архімандрит-схимник Ілля (в чернецтві Йосиф) Занкевич, який, за недоглядом, випадково спалив їх з іншими паперами. З огляду на ці обставини вище київське духовенство доручило продовжити роботу ігуменові Київського Петропавлівського монастиря Сильвестру Добрині⁴⁷. Листування щодо цієї праці, до якої залучалися й інші київські вчені – Гелеон Сломинський, Досифей Галяховський і Георгій Кониський, закінчилося аж 1775 р. з поміткою у Синодальній справі: «от того времени [тобто з 1747 р. – С. К.] многія уже таковыя книги сочинены, переведены и напечатаны, да и нынѣ в сочинении и в переводѣ их с разных языков нѣкоторыя духовныя персоны трудятся»⁴⁸.

У процесі підготовки до друку книги Печерської друкарні, згідно з указами російської світської і церковної влад, мали пройти відповідне рецензування. Такий контроль над лаврським книговидаванням здійснювали також префект і викладачі Києво-Могилянської академії. Так, починаючи з 1762 р. група викладачів КМА працювала над виправленням збірника проповідей Йоана Златоустого, а пізніше – творів Єфрема Сиріна і Служб преподобним Антонію та Феодосію Печерським⁴⁹. Це дає можливість припустити, що подібний літера-

---

лінія імператриці Єлизавети – з ініціативи князя Я. П. Шаховського. Синод доручав цю працю архімандритам Казанського Св'яжського Богородичного монастиря Димитрію Сеченову і Московського Савина монастиря Іларіону Григоровичу, професорам Московської академії, єпископу Крутицькому, Сарському і Подонському Платону Малиновському і Смоленському єпископу Гелеону Смоленському, але всі вони, посилаючись на велику зайнятість, відмовилися. Тоді Синод вирішив зосередити свою увагу на київських вчених. Див.: *Здравомыслов К.* О сочинении душеполезных книг в XVIII столетии // *Христианское чтение*. – 1905. – Т. ССХІХ, ч. 1. – С. 86–96.

⁴⁷ ЦДІАК України. – Ф. 128, оп. 1 друк., спр. 152. – Арк. 1–15; *Вишневский Д.* Киевская Академия в первой половине XVIII в. – К., 1903. – С. 289.

⁴⁸ *Здравомыслов К.* О сочинении душеполезных книг в XVIII столетии. – С. 99.

⁴⁹ АДКА. – Отд. II, т. 2. – С. 401–402, т. 3. – С. 228.

турно-науковий гурток діяв також при Академії і був тісно поєднаний з печерськими інтелектуалами, оскільки після певної обробки книги видавалися у Києво-Печерській друкарні (власна друкарня Києво-Могилянської академії з'явилася тільки у 1787 р. і спершу знаходилася при Лаврі).

Одним із напрямів перекладацької діяльності Печерського культурно-освітнього гуртка у XVIII ст. був переклад служебних книг і творів Отців Церкви. Так, 1715 р. Лавра видала Псалтир у перекладі Варлаама Голенковського; у середині XVIII ст. архімандрит Геннадій Комаровський, який з 1745 р. перебував у монастирі на обітничі, переклав твори св. Кирила, архієпископа Єрусалимського. У 1752 р. грецьке духовенство звернулося через повноважного російського посла в Туреччині Олексія Обрезкова з проханням надрукувати книги на «грѣческом діалекте». Крім грецького Євангелія, надрукованого в Лаврі 1773 р., по-грецьки вийшли також у 1780 р. Каноніки⁵⁰. Перекладачем міг бути пізніше Аарон Пекалицький, що з 1788 р. був призначений викладачем грецької в Академії, оскільки «в греческом языке совершенное приобрел знание».

Водночас у Лаврі займалися і перекладами з латини. Так, орієнтовно у 1730–1740-х рр. тут було перекладено одну із праць Адама Зерникава, про що свідчить рукопис бібліотеки Києво-Печерської лаври під назвою «Книга Адама Зерникова о исхождении Святого Духа от единого Отца, разделенная на девятнадцать разсуждений, или изслѣдований, переведенная с латинского языка на российскій Києво-Печерскія лавры учеными монахами, под непосредственным смотрением и исправлением тоя же Лавры соборного старца, ближних пещер блюстителя іеромонаха Іеронима Копцевича». Пізніше, в квітні 1795 р., архієпископ Слов'янський і Херсонський Євгеній додав на замовлення імператриці Катерини II свій відгук на цю працю⁵¹. Для потреб Києво-Могилянської академії в 1764 р. Лавра видала латинською і польською мовами граматику піарських шкіл, а 1779 р. — російською і латинською «Догматы христiанскія православныя вѣры» ректора Касіяна Лехницького.

Рівень знання мов ченцями Києво-Печерської лаври характеризує також їхня участь у діяльності Комісії з питань кодифікації українського права 1729–1743 рр. в якості перекладачів польськомовних і латиномовних правничих книг. У складі Комісії, зокрема, працювали лаврські іеромонахи з вихованців Києво-Могилянської академії: Іоїль Савицький, Мартин Лобач, Гедеон Онискевич, Манасія Косач, Паладій Городецький і Варнава Старицький⁵².

⁵⁰ ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 друк., спр. 201. — Арк. 1–80; спр. 204ю. — Арк. 404–410.

⁵¹ НБУ ІР. — Ф. 306, № 139. Реально очолювати групу перекладачів міг тільки Ієронім Ковпецький, який у відомості особового складу Лаври за 1733 р. значився блюстителем Ближніх печер (ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 черн., спр. 4. — Арк. 90 зв. — 91). Очевидно, тут слід зважити на часті випадки різночитання в архівних і рукописних джерелах прізвищ та чернечих імен деяких осіб.

⁵² ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 заг., спр. 25. — Арк. 1–132; див. також: Оп. 1 вотч.,

Чимало печерських могилянців займалося проповідництвом. Так, Гедеон Одорський у своїй дедикації на Катехизисі згадував про 25-річну проповідницьку діяльність «на кївських церковных амбонах» (на рубежі XVII—XVIII ст.)⁵³. Багато проповідував у Києві професор Києво-Могилянської академії Сильвестр Кулябка, пізніше — придворний проповідник. 12 червня 1733 р. він виголосив «Слово на погребение Димитрия, благородного его милости пана войта киевского, полоцкого упривилированного», а 1734 р. — «Слово на плащеницу». Відомі також його проповіді, виголошені в Києво-Михайлівському монастирі (зокрема, 8 листопада 1738 р. — «Слово на собор Архистратига Михаила и прочих бесплотных сил»)⁵⁴. Свідчення щодо виконання обов'язків проповідника Гедеоном Каменським знаходимо у листі архієпископа Московського і Калузького Амвросія Зертіс-Каменського до печерського архімандрита Зосими Валькевича від 4 грудня 1768 р. з приводу переміщення його племінника на викладацьку роботу в Чернігівський колегіум⁵⁵. По закінченні філософського курсу був деякий час (у 50-х рр. XVIII ст.) проповідником у Лаврі й Академії Варлаам Петров-Лавровський: «упражнялся в ней и в училищном братстве в сказывании проповедей»⁵⁶. Відомі «Поученія для простаго народа» Платона Левицького (без дати), які свідчать, що він міг проповідувати в Києві чи Москві — місцях його просвітницької діяльності⁵⁷. У 70-х рр. XVIII ст. проповідував у Києво-Печерській лаврі Феофан Шиянов, прийнявши 1770 р. чернечий постриг⁵⁸, та Ієронім Загоровський (у 1770—1772 рр.)⁵⁹. Як печерські казнодії з кінця XVII—XVIII ст. згадуються також Афанасій Миславський, Юстин Базилевич, Тимофій Александрович, Герман Копцевич, Синесій Залуцький, Аггей Колосовський, Наркіс Армашенко, Саватій Ісаєвич, Сильвестр Добриня, Іларіон Кондратковський, Іоїль Воскобойников та ін. — всього не менше 18 осіб. Однак гомілетичні твори останніх, як правило, не збереглися, і тому проповідництво цього часового відтинку важко характеризувати.

Збереглися свідчення, що в Лаврі займалися точними науками. Зокрема, серед рукописів монастиря, описаних Миколою Петровим, знаходилася геометрія 1760 р. з приміткою автора: «Сія геометрія пи-

спр. 1466. — Арк. 1—30.

⁵³ Строев П. Библиологический словарь и черновые к нему материалы. — СПб., 1882. — С. 50—51.

⁵⁴ Петров Н. И. Описание церковно-археологического музея при Киевской Академии. Вып. 2. — К., 1877. — № 304.

⁵⁵ ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 261. — Арк. 86.

⁵⁶ Русский биографический словарь / Сост. А. Половцов, Т. Вавилов-Веселовский. — Нью-Йорк, 1991. — С. 118.

⁵⁷ Аскоценский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею. — К., 1856. — Ч. 2. — С. 65.

⁵⁸ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 3. — Чернигов, 1873. — С. 202.

⁵⁹ Русский биографический словарь / Сост. А. Половцов, Т. Ибак-Ключаров. — СПб., 1897. — С. 167.

сана, черчена и рисована Алексѣем Ивановым, сыном Мартыновым, что нынѣ печерской эконоом Амфилохій, а потом и казначей Кіевопечерскія лавры, писана и черчена 1760 года, и рисована тогда же»⁶⁰.

Та обставина, що київські студенти, котрі пройшли моральне за-гартування в Печерському монастирі, часто ставали викладачами самої Академії, підтверджується тісними контактами між обома київськими осередками. Керівництво Академії було особливо зацікавлене в прийомі до викладацького штату своїх вихованців з печерської братії: вихідцям з чернечого стану надавалася перевага, і вони становили більшість академічної корпорації. За традицією, вони й надалі були закріплені за монастирями, де прийняли чернецький постриг. Як стверджував Микола Петров, «ученые монахи, преподававшие в Киевской Академіи, были постриженцами не одного Братского, а и других киевских монастырей, и числились в числе их братии»⁶¹, тобто лаврські ченці, стаючи професорами КМА, не вибували з особового складу монастиря (див. поіменний перелік за першу половину XVIII ст. у додатку 1). Іноді їх число в складі академічної корпорації сягало половини (так було, наприклад, за ректорства Сильвестра Кулябки: у 1740/41 р. — 4 з 8, у 1743/44 р. — 5 з 10⁶²).

Слід зазначити, що лаврська чернеча школа спиралася на потужний досвід печерських святих-подвижників, що не могло не впливати на релігійне та духовне виховання молоді. Наприклад, майбутній викладач Академії Петро (в чернецтві Павло) Конюсевич вважав для себе особливо почесним прийняти чернецький постриг від архімандрита Романа Копи, відомого своїм аскетизмом. Як зазначає Федір Титов, приймаючи в свої стіни молодих студентів Академії, Лавра:

При участии своих старцев-подвижников... утверждала их в принятии на себя иноческом подвиге, закаляла их дух и характер, после чего они из Лавры, освящаемые ее духовным материнским благословением, и расходились по разным концам русского государства на дело христианского просвещения народа⁶³.

Київський митрополит, котрий безпосередньо опікувався Академією, намагався залучити до викладання у ній найкращі сили і притримував бажаних осіб у тих випадках, коли на них претендував Синод, іноді навіть всупереч Синоду. Так, коли у 1742 р. Синод мав намір залучити до викладання в Троїцько-Сергіївській семінарії (Москва) Арсенія Піонтницького та Сильвестра Добрину, Рафаїл Заборовський заявив, що вказані особи потрібні для викладання у Київській академії, а вислати більше нікого⁶⁴. Аналогічно в 1745 р.

⁶⁰ Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Вып. 2. — М., 1897. — 407.

⁶¹ АДКА. — Отд. II, т. 1, ч. 1. — С. 38, див. також С. 194.

⁶² Там само. — С. 198–200.

⁶³ Титов Ф. Святитель Павел, митрополит Тобольский и Сибирский (1705–1770) — К., 1913. — С. 12–13.

⁶⁴ Харламович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Казань, 1914. — Т. 1. — С. 670.

відстояли Тихона Александровича, якому в Києві збиралися доручити викладання філософії⁶⁵.

У свою чергу, лаврські ієромонахи, вихованці Академії, надавали перевагу вчителюванню в своїй alma mater перед можливістю зробити духовну чи освітню кар'єру в далекій Росії. Залишаючись у Києві, вони могли поєднувати викладання зі своїми обов'язками в Лаврі. Наприклад, Іларіон Негребецький, який читав у КМА богослов'я, був одночасно керівником Лаврської друкарні⁶⁶.

Викладачів Академії з лаврського чернецтва вирізняло особливо серйозне ставлення до своїх обов'язків. Наприклад, Тихін Александрович, який був проповідником і викладав у 1744–1746 рр. в Академії риторику, відмовився від пропозиції читати в 1745 р. курс філософії, вважаючи себе «недовольным к преподаванию философии, как к делу, требующему многих трудов и долговременного приготовления», причому наголошував на своєму проповідництві в Лаврі, втратити яке він «крайне не желал»⁶⁷. У 1734 р. професором філософії призначили печерського ієромонаха Геннадія Васенського, перед тим ігумена у приписних до Києво-Печерської лаври Дятловицькому і Чолнському монастирях, однак він відмовився, посилаючись на хворобу і недостатню кваліфікацію (утім, керівництво Академії, відчуваючи нестачу викладацьких кадрів, наполягло на його кандидатурі)⁶⁸.

Плідну діяльність лаврських ченців у стінах Академії засвідчують збережені до нашого часу записи їхніх курсів, зроблені студентами⁶⁹. Значна кількість освічених осіб, які гуртувалися при Лаврі, та їх різностороння просвітницька діяльність при тісному зв'язку з Києво-Могилянською академією надавала монастирю характеру науково-освітнього центру, хоча після короткочасного існування створеного Петром Могилою у 1631 р. колегіуму Лавра не мала власних навчальних закладів⁷⁰.

⁶⁵ Харламович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Казань, 1914. — т. 1. — С. 656.

⁶⁶ Титов Ф. К истории Киевской духовной академии // Труды Киевской духовной академии. — 1911, № 1. — С. 78.

⁶⁷ Вишневский Д. Киевская Академия в первой половине XVIII века. — С. 165.

⁶⁸ Харламович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — С. 613, 637.

⁶⁹ Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. — С. 3—127.

⁷⁰ Шоправда, у 1754 р. лаврське духовенство клопоталося про заведення в монастирі, за прикладом Троїце-Сергієвої лаври в Москві, духовної семінарії «на бо́льшее прославление оной святыя Лавры», де 6 учні утримувалися на монастирський кошт, однак з невідомих причин відкриття закладу не відбулося (ІДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 воч., спр. 159. — Арк. 1—33). Є відомості про існування школи на території Києво-Печерської фортеці, про що, зокрема, повідомляє «доношення» Карвацького, вихідця з українських земель, підлеглих Польщі. У своєму проханні від 19 лютого 1753 р. прийняти його в монастир для чернечького постригу він вказував, що в 1736 р. прибув до Києва «ради наученія грамоти руской, жил в Киевопечерскія крѣпости при церквах Вознесенія и Преображенія Господня, пока обучился оной грамоти довольно, а по обученіи в званіи дячком при церквѣ ж Преображенія Господня и по сіе время находился, указаніе присяги в 1741-м и 1742-м годѣх состоявшіеся, бывши я тогда при школѣ с протчими школниками в великой Печерской церквѣ исполнил, и на присяжных листах своєручно подписался, о чем Лавры Киевопечерскія в канцелярії и свидѣтельство имѣется» (ІДІАК України. — Ф. 128, оп. 1 черн., спр. 34. —

Підсумовуючи, можна ствердити, що у XVIII ст. в Києво-Печерській лаврі існувало унікальне інтелектуальне середовище високоосвічених ченців з могилянською освітою. На його формування у Лаврі, як і в інших київських монастирях, активним чином впливала урядова політика, яка диктувалася потребами Російської імперії в церковних і освітніх кадрах та значною мірою залежала від особистих уподобань самодержців. З іншого боку, необхідність для монастирського керівництва мати певний високоосвічений контингент для роботи в друкарні та для проповідництва сприяла тому, що у Лаврі зосереджується найбільше учених монахів, вихованців Академії, які знаходили тут максимум можливостей для реалізації своїх здібностей. Хоча їх відсоток порівняно з основною кількістю чернечого складу печерської братії був невеликий, проте саме вони виконували найвідповідальніші культурно-просвітницькі обов'язки і посідали керівні пости, утворюючи еліту монастиря, завдяки чому Києво-Печерська лавра зазначеного періоду була не тільки релігійним, а й визначним науково-освітнім центром.

Додаток 1

Персональний склад ченців Києво-Печерської лаври, які викладали в Києво-Могилянській академії у першій половині XVIII ст.

Ім'я	Роки викладання	Курс	Обов'язки префекта чи ректора
Стефан Прибилович	1698–1701	Риторика	—
Гедеон Одорський	1701 (1700?) – 1704	Богослов'я	Ректор
Христофор Чарнуцький	1702–1704 1704–1706 1706–1710	Логіка Філософія Богослов'я	— Префект Ректор ⁷¹
Арсеній Берло	1709–1710	Граматика	—
Ієронім Ковпецький	1719–1722	Граматика	—
Платон Малиновський	1721–1723	Філософія	Префект
Софроній Мигалевич	1721	Граматика	—
	1721–1722	Синтаксима	—
Іларіон Негрєбський	1722–1723 1733–1735	Риторика Богослов'я	— —
Генадій Васенський	1734–1735	Філософія	—
Варнава Старжицький	1729–1730 1735–1736	Поетика Риторика	— —
Антоній Кувечинський	1730–1731	Риторика	—
Павло Конюсевич	1738–1739	Поетика	—
Платон Левицький	1736–1737	Богослов'я	—
Ієронім Миткевич	1736–1737	Богослов'я	—

Арк. 87 зв.). Згадки про існування школи при церкві Св. Феодосія в Печерській фортеці див. також: ЦДІАК України.— Ф. 59, оп. 1, спр. 2722.— Арк. 1 зв.; спр. 6253.— Арк. 32; спр. 8754.— Арк. 1, 3. Відомо також про приватне навчання грамоті деяких мешканців України ченцями Києво-Печерської лаври (Там само.— Спр. 5168.— Арк. 3 зв.; спр. 7854.— Арк. 2, 4, 8).

⁷¹ З 1707 по 1710; з кінця 1709 — ігумен Київського Пустинно-Миколаївського монастиря.

Продовження додатку 1

Ім'я	Роки викладання	Курс	Обов'язки префекта чи ректора
Сильвестр Кулябка	1732–1735	Риторика	—
	1735–1739	Філософія	—
	1739–1745	Богослов'я	—
Сильвестр Добрина	1738–1739	Аналогія	—
	1739–1740	Інфіма	—
	1740–1741	Граматика	—
	1741–1743	Поетика	—
	1743–1744	Риторика	—
Тимофій Русичевський	1740–1741	Інфіма	—
	1741–1742	Граматика	—
Даниїл Яхимович	1740–1741	Синтаксима	—
	1743	Поетика	—
Тихон Александрович	1743–1744	Поетика	—
	1744–1746	Риторика	—

Додаток 2. Таблиця постригу вихованців Києво-Могилянської академії у Києво-Печерській лаврі у другій половині XVIII ст.

Роки	1749	1750	1751	1752	1753	1755	1756	1758	1759	1760	1761
Загальна кількість пострижених	50	38	16	29	26	16	30	32	25	18	25
Кількість пострижених могилянців	16	8	0	3	8	3	2	5	6	6	6

Роки	1769	1770	1772	1776	1778	1779	1782	1783
Загальна кількість пострижених	26	7	5	10	19	38	17	19
Кількість пострижених могилянців	3	2	1	3	1	5	2	2

Svitlana Kagamlyk

INTELLECTUAL AMBIENCE OF THE KYIV-MOHYLA ACADEMY ALUMNOS AT KYIV-PECHERS'K LAVRA (XVIII c.)

The forming of intellectual surrounding of Mohyla Academy (Academia Mohyliana) alumni in the Kyiv-Pechers'k Lavra and different forms of their activity in the monastery are researched in the article. The dynamics of the governmental politics according to the receiving minor scheme by Mohyla alumni, the conditions and specialities of entering Academy alumni in the Kyiv-Pechers'k Lavra are proceeded in this context as so as their premonastic (prescheme) duties, hierarchy growth, intellectual potential are modeled.

Teresa Chynczewska-Hennel

AKADEMIA KIJOWSKO-MOHYLAŃSKA W POLSKIEJ LITERATURZE HISTORYCZNEJ

Artykuł poświęcony oglądu prac historycznych, dotyczących Akademii Kijowsko-Mohylańskiej również postaci Piotra Mohyły, publikowanych w języku polskim. Początek tych zainteresowań badaczami polskimi odnosi się do końca XIX – początku XX wieku, czyli publikacji książki Aleksandra Waleriana Jabłonowskiego. Podkreślono że interes do Akademii, nie zawsze równy, nasilił się w latach 90-ch w związku z problematyką ukraińską w czasach nowożytnych.

Ten przegląd współczesnej literatury polskiej, publikowanej w Polsce, nie zawsze przez polskich historyków, bądź zagranicą przez Polaków – należy rozpocząć od wspomnienia Aleksandra Waleriana Jabłonowskiego (1829–1913), który odbywał studia sławistyczne między innymi na Uniwersytecie w Kijowie¹. Był on autorem wielu książek i artykułów poświęconych historii, etnografii, geografii średniowiecznej i nowożytnej Ukrainy–Rusi. Wśród licznych prac ważne miejsce zajmuje książka «Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej» (Kraków 1899–1900), która w wielu miejscach nie straciła do dziś na znaczeniu. Książkę tę Jabłonowski napisał z okazji jubileuszu 500-lecia Uniwersytetu

¹ Z. Romek, Jabłonowski Aleksander Walerian, Słownik historyków polskich, Wiedza Powszechna, Warszawa 1994, s. 193–194.